

**ХАДЖИ ГОСПОДИН СЛАВОВ. ХРОНОЛОГИЧЕСКО ОПИСАНИЕ
НА ПО-ВАЖНИТЕ И ЗАБЕЛЕЖИТЕЛНИ СЪБИТИЯ В ГРАД СТАРА ЗАГОРА
В ЧЕРКОВНО, УЧИЛИЩНО И ОБЩЕНАРОДНО ОТНОШЕНИЕ В XIX ВЕК.**

Съставител Величка Койчева. Стара Загора, 2008. 292 с.

Държа в ръцете си книгата, съдържаща печатния вариант на непубликуваните до нейната поява спомени на влиятелен възрожденец – старозагорския първенец хаджи Господин Славов. Тя е издадена с оригиналното авторово заглавие „Хронологическо описание на по-важните и забележителни събития в град Стара Загора в черковно, училищно и общенародно отношение в XIX век“. Усещането при първия контакт с новопоявилото се извороведско четиво е като при докосване до уникална находка – извлечена от незаслужено 125-годишно забвение, поизчистена от патината на времето и поднесена на съвременния читател в адекватна на модерните книжовни комуникации форма.

Не бих казала, че ръкописът на хаджи Господин Славов е напълно непознат паметник на българската мемоаристика от XIX в. Той е цитиран и интерпретиран многократно в почти всички стойностни изследвания, посветени на Възраждането в Ески Загра/Железник¹ и прилежащия на града хинтерланд. Въпреки това, цялостната публикация на Хаджи-Господиновото „Хронологическо описание...“, осъществена по строгите правила на археографията, може да се окачестви като събитие в културната история на днешна Стара Загора. Това събитие има съществено отношение и към попълването на пзела на изворознанието за Възраждането със знакови и високоинформативни източници.

По своята форма новопубликуваният ръкопис носи много от особеностите на ранната следосвобожденска мемоаристика. Текстът е написан в средата на 80-те години на XIX в. Тази хронологическа прикрепеност го доближава плътно до все още неизстиналия патос на т.нар. Високо възраждане. Тя като цяло осигурява известна фактическа дистанция на разказвача от обекта на пространното историописание. За Стара Загора въпросната дистанция е очертана по особено видим начин – от драматичната линия на пожарищата и от ужасяващите сенки на насилническата смърт, застигнала хиляди българи в кървавата юлска жега на годината 1877 след навлизането в града на войските на Сюлейман паша. Последното обстоятелство придава трагичен отблясък на финалните страници на мемоарния наратив. Като цяло обаче предпочетената от автора словесна тоналност е по-скоро прагматична и оптимистична, отколкото нравоучителна и драматична. В този смисъл, Хаджи-Господиновото „Хронологическо описание...“ се вписва плътно в присъщия на следосвобожденската литература повествователен модел, ангажиран с реконструкцията на основни факти от социалното битие на нацията през втората и третата четвърт на XIX в. Структурата на изложението, подредбата на фактическия материал, обстоятелствените заглавия, членението на малки сюжетно завършени параграфи, авторските бележки под линия – всички тези параметри демонстрират по недвусмислен начин принадлежността на

¹ Това са имената на Стара Загора от предосвобожденския период. Първото е официалното име, с което градът фигурира в османската административна система. Второто е българското име на възрожденска Стара Загора.

текста към най-добрите образци на българската следосвобожденска мемоаристика, обговорила плътно и многосказателно обществения кипеж, който по традиция назоваваме с метафората *Възраждане*.

Авторовото присъствие в наратива е осезаемо, но положено в специфичен ракурс. За разлика от мнозинството други мемоаристи, хаджи Господин Славов не счита за необходимо да ангажира читателя с множество факти от своята лична и/или фамилна биография. Приел за основен обект на повествованието си публичното битие на българската общност в своя град, влиятелният лидер представя своето участие в събитията – конкретно и без излишна скромност. Странно на пръв поглед, но продуктивно с оглед на търсените внушения, възрожденецът по правило говори за себе си в трето лице, единствено число, като в повечето случаи отбелязва името си с инициали – *Г. С.* Предпочетен по-скоро интуитивно, отколкото съзнателно, този подход минимализира усещането за субективизъм на изложението. Той доближава книжовния продукт на старозагореца до някои от „високите“ образци на непрофесионалната историопис за Възраждането от края на XIX в., свързани с имената на Светослав Миларов, Васил Хаджистоянов-Берон, Георги Г. Димитров, Пантелей Кисимов и др.²

От гледна точка на *съдържанието* „Хронологическо описание...“ може да се квалифицира като *енциклопедия* на възрожденското всекидневие на българите в Стара Загора и в Старозагорско от втората и третата четвърт на XIX в. Макар и условна, тази квалификация сравнително точно отразява книжовния резултат от усилията на своя амбициозен автор да предаде на следващите поколения широко обилие от конкретни сведения за обществените дела на съгражданите си. Подредени в хронологически порядък, привидно несистемните очерци в крайна сметка създават една относително плътна и подчертано нюансирана картина на случващото се в публичното битие на над десетхилядната българска общност в средищния град на Тракия. Издигането и поддържането на храмовете, създаването и разрастването на училищната мрежа, развитието на читалището и на женското дружество, социалните и здравните инициативи, учредяването и разпадането на акционерни дружества, стопанската дейност на старозагорските еснафи, укрепването на общинските структури – това са основните тематични топоси, около които се движи повествованието. Разбира се, специално място е отделено и на събитията, свързани със съдбата на българското население в региона в периода на Източната криза (1875–1878) – Старозагорското въстание от септември 1875 г., Априлското въстание от пролетта на 1876 г., Руско-турската война 1877–1878 г.

Видимото предпочитание на хаджи Господин Славов към институционалната и към политическата история не е пречка да отдаде дължимото и на ред *водещи личности* – учители, свещеници, монаси, лекари, търговци, занаятчии, общински ръководители. Без да се впуска в подробни биографични екскурси, мемоаристът умело вмества по-ярките персонални присъствия в общата картина на старозагорското възрожденско всекидневие. Последното обстоятелство е валидно и за публични фи-

² *Св. Миларов*. История на българския народ 679-1877. Пловдив, 1885; *В. Берон*. Археологически и исторически изследвания. В. Търново, 1886. Второ издание – 2004; *Г. Г. Димитров*. Княжество България в историческо, географическо и етнографическо отношение. Ч. I. С., 1894; *П. Кисимов*. Исторически работи. Моите спомени. Ч. I-IV. Пловдив, 1897-1901.

гури, които не са българи. Местните управници турци, както и гърците митрополити на Търновска епархия, присъстват в историческия разказ на хаджи Господин Славов с присъщите си манталитетни нагласи, с лидерските си способности или неспособности, с нравствените си качества или с безнравствените си постъпки. Преценките на делата на лидерите – българи и небългари, са като цяло балансираны, но подчертано ангажирани с *идеологемите на национализма*. Добро е всичко, което работи за утвърждаването на българската колективна идентичност, и лошо – всичко, което е индиферентно спрямо тази тенденция или я препяства – това е оценъчната скала, по която старозагорският летописец подрежда делата на своите съграждани в йерархията на обществените приоритети. За чест на автора трябва да се отбележи обаче, че посоченият оценъчен модел не е възведен в абсолюти. В текста оживяват образите и на публично изявени българи, които са критикувани за специфични наклонности – прекомерна корист, алчност, склонност към интригантство, авторитарни жестове или нелоялност. Срещат се и представители на другите общности – турци, гърци, евреи – чиито изяви са обрисувани без остра критика и дори с добронамереност. В този свой разрез „Хронологическо описание...“ може да се чете и като повест за обществения кипез в града и региона, потопен в уникалната „заарска“ атмосфера, създавана от ярки личностни присъствия и високи социални амбиции, преплетени тясно със случвания и страсти, плод на неприемливи мотиви и користни тежнения.

За мен лично представлява интерес начинът, по който в мемоарния разказ са втъкани събитията, приети в съвременната историопис за компоненти от общонационалния развой на българите през XIX в. В случая тези събития се отнасят предимно до размаха на църковното движение и до постъпателното развитие на самоуправленските институции. Осезаемо е присъствието и на факти, свързани с еволюцията на модерната книжнина и с утвърждаването на периодичния печат като мощен медиаторски фактор в системата на възрожденските културни и политически общувания. Различен от наложилия се в съвременното знание за Възраждането, но неподлежащ на пренебрегване и/или подценяване е и прочитът, който прави хаджи Господин Славов на въоръжените антиосмански инициативи от втората половина на 1875 и от пролетта на 1876 г. Съществен потенциал за уплътняване на представите за Руско-турската война от 1877–1878 г. носи и очеркът за един от най-драматичните в общонационален план фрагменти на това ключово събитие – изгарянето на Стара Загора и избиването на голяма част от нейното българско население.

Кратките ми бележки върху съдържанието на Хаджи-Господиновото „Хронологическо описание...“ далеч не изчерпват всички аспекти на историческото знание за Възраждането, които тепърва ще бъдат обогатени при вписването на текста в съвременната книжовна среда. Това твърдение се отнася както до проучването на региона, така и до анализите на общобългарския развой през XIX в. Смятам обаче, че едно подобно издание определено би било по-полезно, ако е съпътствано с дигитален диск, представящ във фототипен порядък автентичния ръкопис. Тази практика вече е позната в българската историопис от прецизно осъщественото издание на архива на Константин Фотинов, подготвено от Надя Данова³. Подобно решение не би отнело нищо от въздействената сила на книжовния продукт – обект на настоящия анализ.

³ Архив на Константин Георгиев Фотинов. Т. 1. Гръцка кореспонденция. Съставителство и предговор Надя Данова. С., 2004.

Напротив, обвързан с авторските права на добре оформеното книжно тяло, дигиталният образ на Хаджи-Господиновото „Хронологическо описание...“ би обогатил по особено впечатляващ начин сайта на Регионалния исторически музей – Стара Загора, където би могъл да се ползва в огромната „читалня“ Интернет не само от българската публика. Последното ми съждение се отнася и до други възрожденски документи, съхранявани във фондовете на българските музеи, които вече са публикувани в някаква книжовна форма. Тяхното дигитализиране и предоставянето им за възмездно ползване чрез Глобалната мрежа би представлявало съществен знак за реалното приобщаване на музейната колегия в България към авангардните световни практики за популяризиране на културните ценности.

Познавайки добре тежкото бремене на *археографската работа* върху подобни пространни възрожденски текстове, си позволявам да кажа добри думи и за специалистите, направили възможна появата на Хаджи-Господиновите мемоари в съвременната книжовна среда. Съставителката Величка Койчева, редакторът Георги Вълчев и авторката на показалците Невенка Ганева са подхождали максимално професионално и коректно към сложния за обработка и публикуване извор. Уводните статии, написани от В. Койчева и Г. Вълчев, създават положителна нагласа на читателя към наратива на хаджи Господин Славов. Те съдържат важни информационни опори за продуктивно осмисляне на широкообемния фактически материал, който е „насипан“ привидно несистемно, но с неоспорима словесна вещина, с мярка и с несъмнен усет към „по-важните и [по-]забележителни събития“ от регионален и общонационален порядък. Нормализацията на ръкописния извор е реализирана относително успешно, което придава на крайния продукт четивност и хомогенност.

Географският показалец, показалецът на личните имена, както и речникът на остарелите думи са изработени отговорно и добросъвестно. Те правят отдалечения със 125 години от съвременния читател текст подчертано по-разгадаем. Затова спомогат и кратките бележки за отделни личности – старозагорци и нестарозагорци, работили на полето на обществения живот през XIX в. Аз лично очаквах да видя основния текст на Хаджи-Господиновите мемоари, придружен от по-пространни бележки, коментари и библиографски позовавания на съставителите и на редактора, които са компетентни специалисти по проблемите на Българското възраждане и биха могли да положат изключително интересното мемоарно четиво върху една поплътна историописна и библиографска канава.

Най-съществените ми *забележки* към изданието са по отношение на неговото оформление. Дизайнерското решение на корицата е като цяло добро. Форматът е подходящ. Интересен по своето съдържание е и снимковият материал, но той е поднесен с качество, несъответстващо на значимостта на извора и на престижа на институциите, направили възможна появата на интересния книжовен продукт. Тъй като съм особено чувствителна към визията на буквите като ключови знаци на уникалната ни културна идентичност, си позволявам да споделя, че предпочетеният от издателя и редакционната колегия шрифт не е подходящ за отпечатването на ръкопис от Възраждането. Страниците са прекалено претоварени с текст – може би от съображения за намаляване обема на книжното тяло. Не е добро и качеството на печата. Тези бележки са израз не толкова на някакъв маниакален максимализъм, а на съзнание, че нашето поколение дължи на българи от мащаба на хаджи Господин Славов реципрочно на техните продуктивни обществени дела уважение и респект – изразени в случая чрез перфектно оформена книга.

Прочетох „Хронологическо описание...“ неколкократно – цялостно и по отделни фрагменти. Открих за себе си ред факти – включително и съществени, до които не съм се докоснала през двете десетилетия на системните ми занимания с историята на Българското възраждане. Докоснах се до любопитни тълкувания на събития и персонални присъствия. Станах съпричастна на градежа на храмове и училища, но и на въздигането на съзнанието за национална идентичност, осъществено пълноценно и необратимо от три или четири поколения българи. Усетих радостите и болките на един кръг от просветени личности, вложили енергия, креативност и инициативност в трудния, но ключов за колективното ни битие проект, стоящ зад проблематизираното напоследък име Българско възраждане. Убедих се, че Стара Загора и Старозагорско са сред основните средища, превърнали през втората и третата четвърт на XIX в. този проект от една колективна илюзия в обществена реалност.

Вера Бонева

МИЛКО ПАЛАНГУРСКИ. ИЗБОРИ ПО СТАМБОЛОВИСТКИ (1887–1894 Г.).

Велико Търново, Унив. изд. „Св. св. Кирил и Методий“, 2008. 280 с.

Темата за управлението на Стефан Стамболов е много експлоатирана в нашата историография. Но както се вижда от рецензираната монография, все още може да се намери гледна точка, която е останала малко встрани от вниманието на поколения изследователи. Много пъти и в много статии, студии и монографии въпросът за изборите по времето на Стамболов се е появявал по един или по друг начин, но досега не е бил проучван детайлно и под формата на самостоятелно изследване. Точно с тази нелека задача се е заел преподавателят по нова българска история във Великотърновския университет доц. д-р Милко Палангурски.

За написването на рецензираната монография авторът е бил провокиран от фактите и обстоятелствата по време на изследователската си работа върху избирателната система в Княжество България в периода от Освобождението до Балканските войни*.

Материалът в книгата е организиран в предговор, 7 глави и заключение. Липсват така улесняващите читателя показалци и библиография. Затова пък авторът се е постарал да покаже в максимална степен не само използваната, но и най-популярната по проблема историческа литература, спомени, дневници, протоколи, архивни материали и др. Още в началото трябва да отбележа, че Палангурски не работи само в защита на предварително приетата теза, а се стреми да покаже различни мнения, други виждания по разглежданите проблеми. Някои от тях приема, други аргументирано отхвърля.

* Плод на този труд е публикуваната през 2007 г. пак от Университетско издателство „Св. Св. Кирил и Методий“ книга на М. Палангурски „Избирателната система в България (1879–1911 г.)“.